

Jovan Kovačević, *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka*, Vojvodanski muzej, posebna izdanja II, Novi Sad 1960, 60 str. teksta i bilježaka, 7 str. franc. résumé-a, XX tabla s 97 slika i 6 slika u tekstu, 8 karta.

Kako se iz naslova ove knjige razabire, odlučio je autor, profesor Univerziteta u Beogradu, prikazati »pregled varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV veka do početka VII veka oslanjajući se na arheološki materijal, pisane izvore i toponomastičke podatke«, što on ističe u predgovoru (str. 5). Arheološki materijal grupiran je donekle po većim historijsko-geografskim jedinicama i taj obuhvata zapravo glavninu njegovih izlaganja, pa ovdje namjeravamo u našem kritičkom osvrtu na tu knjigu u prvom redu posvetiti pažnju arheološkoj osnovici. Historijske podatke, kao i toponimička pitanja, što ih autor navodi, ostavit ćemo uglavnom po strani, odnosno osvrnut ćemo se na njih samo mimogred, ne ulazeći u uža razmatranja historije tog vremena.

Tematika same knjige predstavlja u našoj znanstvenoj literaturi prvi pokušaj sintetiziranja ranosrednjovjekovnih arheoloških podataka u sustavnom prikazu na velikom prostoru, koji dijelom prelazi današnje državne granice Jugoslavije, jer je autor naveo više nalaza iz susjednih zemalja. U prvom poglavlju citira on nekolicinu imena inostranih i domaćih stručnjaka, koji su se bavili pitanjima seobe naroda s arheološkog i historijskog vidnog kuta, dotaknuvši se i problema seobe Južnih Slavena, u što autor de facto ne ulazi. Arheološku ostavštinu Avara i s njome povezane ranoslavenske nalaze na južnoslavenskom tlu nije on pobliže uzeo u obzir u toj knjizi, zadovoljivši se s općenitijim opservacijama (str. 8—9, 42, 44). Autor je svoju najveću pažnju posvetio zapravo arheološkom materijalu predslavenske epohe seobe naroda, odnosno germanskim nalazima, nastojeći prikupiti sve njemu dostupne podatke, što mu je u stanovitaj mjeri i uspjelo. Valja imati u vidu, da nije lak i jednostavan posao sustavno prikupljanje bilo kakove arheološke građe, napose ako je ista porazmještena u mnogim zbirkama pod različitim uslovima, pa se mora autoru odati priznanje na tom trudu. Bez obzira na objektivne i subjektivne poteškoće, koje prate svaku takovu djelatnost, posao tog prikupljanja obično nije potpun, bez obzira na to, da li je autor nastojao prikupiti sve postojeće podatke u svakoj pokrajini Jugoslavije i u kolikoj mjeri su mu ovi podaci bili raspoloživi. Valja već sada spomenuti, da je relativno najpotpuniji broj nalaza autor prikupio s područja Srbije, dok je relativno najnepotpuniji broj nalaza naveo iz Hrvatske i Slovenije. Nije ovdje mjesto raspravljati o brojčanom stanju odgovarajućih nalaza iz Hrvatske, jer će o njima biti govora opširnije na drugom mjestu. Drugo poglavlje knjige obuhvata približno geografski arheološke nalaze Balkanskog poluotoka s jadranskom obalom, Istrom i Slovenijom, dakle i krajeve u jugoistočnim Alpama, dok su u trećem poglavlju prikazani arheološki nalazi iz Panonske nizine, s jednim ekskursom o pojavi Avara. Četvrto poglavlje knjige govori općenito o prodiranju barbara preko rimskog limesa bez završnih zaključaka o iznesenom arheološkom materijalu, iako bi se ti u tom posljednjem poglavlju zapravo morali očekivati. Ponešto začuđuje završna formulacija posljednje rečenice »Time zalazimo u mračni, enigmatični, istoriji i arheologiji ne mnogo jasni VII vek južnoslovenske istorije«, po stilizaciji i po upadljivom verzalu štampanih slova.

Prije kritičkog razmatranja iznesenog, ponajviše germanskog arheološkog materijala u toj knjizi, moramo se u prvom redu osvrnuti na sam termin »kolonizacija«, kojim se autor služi ne samo u naslovu, već i u tekstu knjige (str. 22, 27, 28, 35, 36, 44 itd.). Valja imati u vidu, da se tim terminom obično obilježava neko trajnije nastanjanje ili naseljavanje, koje po našem mišljenju u dinamičkom zbivanju vremena seobe naroda na teritoriju Jugoslavije samo iznimno postoji, pa termin »kolonizacija« nije umjestan, baš zbog kratkoće boravka tih naroda na tom tlu. Tako je npr.: »Prava kolonizacija Huna u Panoniji« (str. 35) neumjestan termin za doista kratko vrijeme hunskog osvajanja i vladanja u Panonskoj nizini, ograničenog na tlo rimske provincije Panonije od 425. g. do 453. g.; nadalje formulacija: »sa problemima germanske kolonizacije u Bosni« (str. 22) itd., također nije podesna, jer je za vrijeme od poslije 490. g. do približno iza 535. g., dok je trajalo vladanje Istočnih Gota u tim krajevima, isprav-

nija upotreba termina »okupacija« ili slično, S terminom »kolonizacija« slažemo se u slučaju naseljavanja Gepida u Srijemu (str. 32) i pogotovo u Banatu (str. 35), gdje je doista moguće govoriti o trajnijem naseljavanju, koje je ostavilo traga čak i poslije početka avarske vladavine 568. g., posebice u Banatu.

Iako se ne upuštamo u historijska razmatranja, valja ipak upozoriti na ovo: »Zna se takodje da su Zapadni Goti 478 god. prešli preko Makedonije da bi zauzeli Novi Epir« (str. 13). Ova rečenica predstavlja historijsku netočnost, jer se svi Zapadni Goti nalaze u 5. st. od 415. g. u Galiji, odnosno u sklopu tzv. tolozanske države u Akvitaniji, sve do 507. g., kad je Klodovig potukao Alarika II. Ovakove za neupućenog kobne pogreške trebala je redakcija ispraviti barem na knjizi priloženom listiću »važnije štamparske greške«, gdje je, međutim, u autorovu tekstu pravilno pisano ime istočnogotskog vladara Teodahada (str. 19) krivo ispravljeno u Teodada.

Za Salonu spominje autor dvije crkvene općine — pravoslavnu i arijansku (str. 25). Arijsku se, dakako, pripisuje gotskom vladanju, ali nam izgleda neumjesno, da je autor pridjev »ortodokсна« preveo s riječi »pravoslavna«. Tu se radi o nepodijeljenom kršćanstvu nikejskog »vjerovanja« i crkva nije još tad bila razdijeljena. Dyggve upotrebljava baš u takovu slučaju u jednom od svojih novijih radova o Saloni, pisanom na našem jeziku, doslovce naziv »ortodokсна vaseljenska crkva« i »nikejska pravovjerna crkva« (E. Dyggve, Zbornik Fil. Fak. Beograd, I, 1948, str. 369), dakle sigurno točnije i pravilnije nazivlje od autora.

Arheološki materijal, što ga autor donosi, napose u ilustrativnom dijelu knjige, predstavlja uglavnom nakit seobe naroda, koji je i za nestručnjaka i za stručnjaka doduše uvijek veoma atraktivan i često doista važan za to zbiljanje, ali je ipak šteta, da je autor načelno odustao od reproduciranja ostalog specifičnog arheološkog materijala. Od oružja, koje nije manje važno, reproducirao je samo dva šljema na provjesla, i to šljema tipa Baldenheim iz okolice Batajnice (sl. 55) i samo jedan od poznata dva šljema tipa Baldenheim iz Vida kod Metkovića, tj. Narone (sl. 54), reproducirajući umjesto drugog šljema tog tipa iz neshvatljivih razloga začudo kasnoantički šljem (sl. 55), nađen u Naroni; taj ne pripada Istočnim Gotima i o njemu autor u svom prikazu tog (dalmatinskog a ne hercegovačkog) lokaliteta (str. 23) i ne govori. Veoma tipični dvosječni mačevi (spate) izostavljeni su u slikama, iako ih se spominje usput u tekstu (str. 34); broj tih već objavljenih mačeva mogao bi se dandanas i povećati. Nema traga bojnim noževima, umbima od štita, veoma tipičnim češljevima itd., a pogotovu je izostavljena sva keramika seobe naroda, što nije opravdano u tako koncipiranoj knjizi, kojoj nije glavna tema nakit seobe naroda, već »varvarska kolonizacija«. Od posuda reproducirana je samo lijepa kasnoantička staklena čaša (sl. 60), nađena u gepidskoj nekropoli Kormadin u Srijemu. Taj izuzetni slučaj vrijedilo je registrirati, ali se ne možemo oteti dojmu, da je autor pri izboru reproduciranog materijala od preko stotinu slika išao suviše za dopadljivim efektom, a ne u dovoljnoj mjeri prema znanstvenom kriteriju. Taj naš opći dojam potvrđuje također i relativno zanemarivanje značaja grobnih cjelina u tekstu, koje je potencirano i u ilustrativnom dijelu knjige.

Opširnije je autor prikazao nalaze s važnog ranobizantskog gradskog naselja na Caričinom Gradu (Justiniana Prima) u Srbiji (str. 18), što ih se povezuje u literaturi s postjustinianskim razaranjem tog grada, pri čemu su nesumnjivo sudjelovali Slaveni. Autorov komentar o mogućem kasnijem razaranju Caričina Grada po numizmatičkim nalazima daje doduše povoda za razmišljanje o specifičnim okolnostima na ovom lokalitetu, ali se ne možemo suglasiti s njegovom nedovoljno obrazloženom skepsom glede slavenske pripadnosti određenih oblika pontskih lučnih fibula, što ih se susreće i na tom nalazištu. Smatramo, da argumentacija B. Ribakova i J. Wernera, pogotovu nakon novo iznesenih uvjerljivih dokaza, nije izgubila svoju važnost (vidi J. Werner, Germania 38, 1960, str. 114 i d. sa svom potrebnom literaturom). To vrijedi, dakako, za sve ostale fibule tog tipa kod nas, što su već registrirane u navedenom smislu kao slavenski nakit 7. st. iz pontskih radionica (Opuscula Archaeologica, III, 1958, str. 18, 21, 24, tab. XVII, 8, 9; XVIII, 1—4). Novu potvrdu pruža još zatvoreni grob 14 s takovom fibulom iz groblja 7. st. s otoka Csepel na Dunavu (vidi A. Cs. Sós, Arch. Ért., 88, 1, 1961, str. 42, 50, tab. 11, 1).

O bogatim priložima vanredno značajnog ženskog groba iz Ulpijane kod Gračanice na Kosovu polju (str. 19) dao je autor također niz zanimljivih historijskih podataka, što ih ovdje ne ponavljamo. Nabrojio je čitav inventar tog Justinianovim zlatnikom jasno datiranog groba, pretežno nepoznatog znanstvenoj javnosti, a reproducirao je dvije fibule, i to jednu manju lučnu fibulu (sl. 16) — zapravo postoji par takovih fibula, što autor nije naveo — i jednu veliku lučnu fibulu (sl. 15). Kako se on ograničio samo na zbir historijskih podataka, ne obazirući se na arheološko obilježje ovih reproduciranih fibula, potrebno je osvrnuti se našim arheološkim komentarom barem na te dosad neobjavljene fibule, dok ostale grobne priloge, uglavnom bizantskog obilježja, ostavljamo ovdje po strani. Par manjih fibula (sl. 16) predstavlja sjevernjački import vjerojatno iz Tiringije, gdje su ti oblici bili u modi poslije 500. g. i u tom smislu mogu se nadopuniti autorovi historijski podaci o Amalfridovu boravku u tom kraju. Inače se za par fibula iz Ulpijane mogu naći čak istovremene anglosaksonske paralele (E. T. Leeds, *A corpus of early Anglo-Saxon great square-headed brooches*, 1949, str. 50 i. d.; *British Museum Guide to Anglo-Saxon Antiquities*, 1925, fig. 57). Sjevernjački import je doduše rijedak u jugoistočnoj Evropi, ali ovaj primjer nije jedinstven, dovoljno je podsjetiti na pojavu nepatvorene skandinavske fibule 6. st. u gepidskoj nekropoli Szolnok-Szanda na Tisi (vidi *Archäologische Funde aus Ungarn*, 1956, str. 308). Velika fibula iz Ulpijane rađena je bezuvjetno od langobardskog zlatara, i to u prvoj polovici 6. st., tj. prije odlaska Langobarda u Italiju. Kao paralelu za glavu fibule navodimo radionički srodne primjerke blaga u Akvinkumu (I. Bóna, *Acta Arch. Hung.*, 7, 1956, str. 217 i. d., tab. XLVIII, 1) i langobardske fibule iz Ravenne, što su ih Langobardi bili donijeli sa sobom iz Podunavlja (J. Werner, *Die langobardischen Fibeln aus Italien*, 1950, str. 55, tab. 1, A, 1). Osim toga imamo za nogu fibule iz Ulpijane dobru analogiju u odavna objavljenoj, doduše manjoj i skromnije oblikovanoj, ali ipak nesumnjivo langobardskoj fibuli od pozlaćene srebrne slitine iz Siska (J. Brunšmid, *Vjesnik*, n. s. VIII, 1905, str. 216, sl. 32, 4), rađenoj također prije odlaska Langobarda u Italiju. Nije jasno zašto autor uopće nije arheološki atribuirao barem reproducirane fibule neobično bogatog i tipološki kompliciranog grobnog nalaza iz Ulpijane, a smatramo propustom, da ni važnu sisačku fibulu nije uopće determinirao, iako je nju kratko spomenuo u svom tekstu (str. 53) i također skicizno reproducirao (sl. 71 desno dolje). Zato smo se u našim glosama zadržali nešto više na tim izuzetno rijetkim primjercima nakita.

Mnogo pažnje poklonio je autor teritoriju Srbije, registrirajući poznate i dijelom nepoznate germanske nalaze tog vremena (str. 17, 20, 21); među njima valja olovnu aplikaciju (sl. 10) — ona nije fibula kako tvrdi autor — s Trajanova Mosta svakako izlučiti kao sumnjivi nalaz, jer ne pripada vremenu seobe naroda. U knjizi je izostavljen neobjavljeni primjerak sive germanske keramike 5. do 6. st. iz Orešca (srez Zaječar), te neobjavljena brončana cikada 5. st. iz Kamen-dola kod Brestovika na Dunavu, što ih čuva Narodni muzej u Beogradu. Autor ukazuje napose na nalaze tog vremena iz Beograda i okolice, tako na važan već prije objavljeni istočnogotski nakit iz Ostružnice itd., ali nije uzeo u obzir neobjavljene istočnogotske grobove s Rospi Čuprije u Muzeju grada Beograda. Pored germanskih nalaza iz Beograda navodi on i keramiku sličnu tzv. praškom tipu (str. 21) srodnu donekle keramici što se u Moravskoj pripisuje Slavenima 7. st., međutim, tipološki znatno sličnije keramičke primjerke praškom tipu iz Hrvatske nije u tekstu nigdje spomenuo (*Archaeologia Jugoslavica*, I, 1954, str. 71 i. d.). Ostaje ipak još uvijek otvoreno pitanje, da li je sva ta keramika s teritorija Jugoslavije doista ranoslavenska?

U ovdje recenziranoj knjizi marljivo se nastojalo registrirati svaki nalaz seobe naroda iz Bosne i Hercegovine; u slučaju poznatih lučnih fibula s Pećinske Rike blizu Travnika (str. 21, sl. 27) zaboravio je autor navesti ukrasno zrno od kalcedona (?) i srebrnu naušnicu s poliedrom (P. Hoffer, *WMBH*, V, 1897, str. 258, sl. 6, 5). S poznatog antičkog lokaliteta Mogorjelo na krajnjem jugu Hercegovine, spominje autor »lep bronzani nakit iz sredine VIII veka nordiskog porekla« (str. 23, sl. 33). Autorovo datiranje u polovicu 8. st. je točno preuzeto od J. Wernera (*Germania* 57, 1959, str. 186, 191, tab. 24, 11, 12), koji te značajne dijelove garnitura pojasa ranog karolinškog stvaranja, rađene pod utjecajima inzularnog

stila, određeno smatra franačkim importom (za detaljnu obradbu vidi J. Werner, GZM, n. s. XV—XVI, 1961, str. 243 i d., sl. 2 i tab. I, 3; II, 1, 2). Zagonetno je zašto se autor našao zapravo ponukan unositi u svoju publikaciju s materijalom »od IV do početka VII veka« (naslov) i ovaj nalaz? Ako je on smatrao potrebnim reproducirati tu znatno kasniju garnituru 8. stoljeća iz Mogorjela radi njezina vizuelnog efekta, mogao je uzeti u obzir još efektivniji primjerak objavljene kadicione iz Stare Vrljike, koja pripada također ranom karolinškom krugu vremena Tasilova kaleža (Starohrvatska Prosvjeta, III, ser. 6, 1958, str. 93 i d., sl. 1, 2). Odgovor na postavljeno pitanje ostaje otvoren, jer u ovdje recenziranoj publikaciji inače uopće nema govora o bilo kojim drugim nalazima i ostalim problemima 8. st. na tlu Jugoslavije.

Već je prije spomenuto, da je autor izostavio iz Hrvatske više nalaza vremena seobe naroda, što vrijedi jednim dijelom za lokalitete s obale i zaleđa Jadrana. Među ostalim propustima, ovdje upozoravamo samo na pojedine, kao što je to npr. krasna iako oštećena lučna fibula ukrašena almandinima iz okolice Knina (vjerojatno Biskupija). Nju je objavio 1958. g. J. Werner (Kölnler Jahrbuch itd., 3, 1958, str. 57, tab. 11, 3), a pripada vremenu vladanja Teoderika i potječe iz istočnogotskih zlatarskih radionica ranog 6. st., poput nakita ukrašenog polihromnim stilom iz Solina, Mravinaca i Sućurca, što ga je odavno već objavio A. Riegl (Späteröm. Kunstindustrie, 1901, tab. I, 1, 6, 8). Autor reproducira doduše ovaj solinski nakit (vinjeta na str. 11), ali u toliko preuveličanoj gotovo deformiranoj maniri svog crteža, da originale nije lako prepoznati; kako je zaboravio u tekstu (str. 25) citirati Rieglovo djelo i Arheološki muzej u Splitu, gdje se taj nakit čuva, može samo stručnjak pogoditi o čemu se radi, dok će to npr. kod studenta stvoriti zbrku. Čitalac će se također čuditi autorovoj površnosti, kad on uspoređuje brončanu aplikaciju s kristolikim ukrasom iz Solina (str. 25) s navodnom fibulom s Trajanova Mosta (str. 17, sl. 10), o čemu je već bilo ranije riječi. Vjerojatno se radi o usporedbi s brončanom aplikacijom iz Dubrave (Margum) u Srbiji (sl. 19 sredina), koju je autor pri svojem osvrtu na taj lokalitet (str. 20) proglasio srebrnom fibulom s glavom u obliku razvijenog krsta; to nije fibula već aplikacija, pa je suvišno autorovo nastojanje (str. 20) oko uspoređivanja s tzv. cruciform brooches iz Engleske (vidi H. Kühn, Die german. Bügel-fibeln itd., 1940, str. 170 i 1) s kojima dubravička i solinska aplikacija nemaju veze, jer predstavljaju barbarizirani proizvod provincijalne antike. Autoru nije poznata srebrna fibula iz Solina (Arheološki muzej Split), koja će biti uskoro objavljena na drugom mjestu kao veoma zanimljiv slučaj srednjoevropskog germanskog importa iz Tiringije ili iz Češke; fibula pripada skupini tzv. fibula s glavom oblika klijesta (Zangenform), datiramo je u vrijeme kasnije 500. g., a na solinsko tlo dospijela je u ranijem 6. st., tj. prije 555. g. Autor je reproducirao, pored iz literature poznate dvije tipične istočnogotske četvrtaste kopče iz Drniša (ispravnije Unešić kod Drniša), još jedan neobjavljeni ulomak takove kopče (str. 25, sl. 42), ali taj nije iz Drniša, kako to navodi autor, jer potječe iz Biskupije. On je zaboravio na velik i veoma tipičan primjerak istočnogotske kopče iz Solina, koji je u kvalitetnoj reprodukciji već objavio A. Riegl (sp. dj., tab. XXI, 2). — Nisu nadalje uzete u obzir životinjske fibule i okovi 6.—7. st. iz Solina, od kojih je veoma karakterističan solinski srebrni primjerak, što ga je objavio E. Dyggve (History of Salonitan Christianity, 1951, str. 67, sl. III, 8. Vidi nadalje fibulu iz Solina u GZM, n. s. XI, 1956, str. 81, tab. VII, 47), kao i primjerak iz Vrgorca (Bull. Dalm., XXV, 1902, str. 211 i d., tab. XII, 7). Tu se radi o ukrašavanju utječaja germanskih došljaka s »jadransko-bizantskim« stilom tog vremena, kojemu pripadaju i »bizantske« kopče, poput primjerka iz Stona, što ga je objavio autor (sl. 45), ali s golemim radiusom rasprostranjenosti sve od Kavkaza do preko Pirineja. Od nakita 6.—7. st. izostavljen je zlatni prsten iz Studenca (Bull. Dalm., XXV, 1902, str. 211, tab. XII, 5); isto vrijedi i za zanimljive naušnice s košaricom, npr. s Crikvine u Klapavici (Bull. Dalm., XXX, 1907, tab. IX, 3), iz Golubića kod Knina (Lj. Karaman, Vjesnik dalm., LI, 1950/54, tab. XVIII, sredina), iz Vrdolja u Hercegovini (V. Paškvalin, GZM, n. s. XIV, 1959, str. 153, tab. I, 1, zatvoreni grob), s Baline Glavice blizu Drniša, iz Siska (Festschrift Wiener Schule itd., 1954, str. 564 i d., sl. 1, 2). O naušnicama s košaricom u ovoj publikaciji uopće nema spomena, iako se o njima raspravljalo u našoj literaturi (J. Kastelic, Archaeologia,

Jugoslavica, II, 1956, str. 119 i d.) još prije objave nekropole Bled I (J. Kastelic, Dela SAZU, XIII, 1960), štampane istovremeno s ovdje recenziranom publikacijom. Po navedenim podacima se lako razabire, da rasprostranjenost tog nakita nije vezana samo uz alpski kraj nekropole Bled I, budući da se javlja i na drugim lokalitetima, pa ga nije trebalo u cijelosti mimoći.

Autor ističe s pravom Brežac kod Buzeta kao najznačajniji lokalitet za barbarske nalaze u Istri (str. 27), ali nije točna njegova tvrdnja, da su »fibule sa dvema glavama« (sl. 45) sigurno langobardske, kako on to spominje, povodivši se za N. Abergom (Goten und Langobarden in Italien, 1923, str. 70 i d., 150). Prema tome bi i fibula iz Osora na Cresu (str. 25, sl. 44) mogla biti langobardska, što ni sam autor ne tvrdi. Fibule tog tipa (tzv. gleicharmige Fibeln) susreće se doduše u langobardskim nekropolama Italije, ali one pripadaju lokalnim nelangobardskim radionicama u Italiji za langobardskog vladanja, kao što su to npr. tamošnje naušnice s polukuglasto oblikovanom košaricom, pa već spomenute »bizantske« kopče i dr. Na nelangobardskoj pripadnosti takovih fibula 7. stoljeća insistiraju baš S. Fuchs (Bericht VI. Int. Kongress f. Arch., 1959, str. 664) i J. Werner (Die langobardischen Fibeln aus Italien, 1950, str. 63). Fuchs (n. sp. mj.) smatra i po tome, da za langobardsko naseljavanje Istre nedostaju arheološki argumenti. Tu literaturu autor doduše citira u svojoj bilješci 79, ali nije koristio iz nje te važne podatke za istarski teren, čija je osebujna složenost s obzirom na Buzet poznata i po Marušićevim radovima (B. Marušić, Arheol. Vestnik, VI, 1, 1955, str. 98 i d.). Zahvaljujemo Marušiću na podatku o postojanju jednog još neobjavljenog langobardskog konjaničkog groba iz Brešca (čuva Museo Civico u Trstu), iz vremena oko 600. g. (za pojedine nalaze vidi B. Marušić, Istra u ranom srednjem vijeku, 1960, tab. VI, 1—4). Jedino taj nalaz dokazuje jasno arheološku potvrdu pojave Langobarda u tada bizantskoj Istri. Osim toga upozoravamo autora još na to, da je već A. Gnirs (Jahreshefte ÖAI, XXVI, 2, 1930, str. 189 i d.) ukazao na grobove seobe naroda u Puli, i to ne samo južno od Amfiteatra, koji su po Marušiću (sp. dj., str. 8) istočnogotska ostavština.

Daleko najveća nekropola vremena seobe naroda u Jugoslaviji, s više od 750 grobova, ustanovljena je u Kranju i autor se osvrnuo na nju, ističući njezinu važnost u jednom zacijelo prekratkom pasusu (str. 28), s obzirom na njezin značaj, kako u znanstveno internacionalnom smislu, tako i u relaciji na ostali po autoru prikazani materijal iz Jugoslavije. Mora se doista prigovoriti površnosti načina prikazivanja ove nekropole s položaja Lajh u južnom predgrađu grada Kranja, pri samom ušću Kokre u Savu. Tamošnji su grobovi otkriveni u vremenu od 1898. do 1905. g. i o njima postoji relativno opsežna literatura, koju ovdje svu ne navodimo, a pogotovu se ne upuštamo u recenziju u bližu analizu samog materijala. Ipak valja, barem s obzirom na autorov odnos prema Kranju, istaknuti ovo: a) Autor je netočno datirao tu nekropolu riječima »od kraja IV do kraja VI veka« (str. 28), jer ona počinje kao germansko groblje najranije u završnom 5. st., a traje svakako do u rano 7. st., s težištem na 6. st. b) Autor navodi više nalaza novca iz grobova u Kranju, i to od germanskih Teoderika i (pogrešno) Atanariha (str. 28), iako se radi o Atalariku. To su zapravo po dvije silike Teoderika-Justina (493.—526.) i Atalarika-Justiniana (526. do 534.). Spominje se također novac Zenona (478.—491.), ali je autor propustio navesti, da je to italski solidus iz kovnice u Ravenni, što ga je (po Stefanu) kovao Odoakar (476.—493.). Nadalje je autor previdio postojanje za nas važne srebrne silike, koju se (po Stefanu) pripisuje kovnici srijemskih Gepida kasnijeg vremena (oko 567. g. ili čak poslije?), iako se taj novac tumačilo (po Šmidu) doduše kao srebrnjak langobardskog vladara Klefa (573.—575.). Po autoru je najkasniji novac Justiniana (527.—565.), to je de facto triens po Justinianu I i od njega je nesumnjivo kasnija netom navedena srebrna silikva, čini se, iz sirmijske kovnice. Osim toga je izostavljen zanimljiv probušen suberatni istočnogotski triens Atalarika s legendom Justiniana (526.—536.), kovan za Atalarika, ili čak poslije njega (usmeni podatak J. Wernera), pa pored njega još i langobardska patvorina bizantskog novca Justina II (565.—578.), što se sada ne može bliže determinirati, a u literaturi (Šmid) nema dovoljno točnih podataka o njemu. Sve numizmatične nalaze nekropole Kranj — u njoj su nađene čak i dvije monetarne vage 6. st., jedinstveni primjerci iz čitavog langobardskog fun-

dusa uopće — trebalo bi revidirati, jer literatura o njima ne pruža jednoglasne podatke. Optjecaj novca prestaje u toj nekropoli u kasnom 6. st., ali arheološke priloge njezinih grobova valja jednim dijelom datirati, po njihovu tipološkom obilježju i paralelama, kasnije od vremena kolanja novca, i to sve do u 7. st. To npr. dokazuje Šmidov bogati ženski grob 43, koji sadrži spomenuti probušeni suberatni istočnogotski triens, ali grob pripada po nakitu ipak završnom 6. st. ili vremenu prijelaza u 7. st. (taj pismeni podatak dugujemo susretljivosti J. Wernera). c) Od grobnog materijala iz Kranja spominje autor samo nešto nepotpunih podataka o nakitu (sl. 47, 48). U našim glosama nije moguće iznositi nadopune u smislu određene sustavno-potpune tipologije, stilskih zapažanja, kao ni probleme radionica i rasprostranjenosti bogato variranih oblika nakita uglavnom iz ženskih grobova, jer bi to tražilo zasebnu raspravu, a ne recenziju. Baš na osnovu bogatstva nakita mogu se donijeti određeniji zaključci o radioničkom atributiranju, etničkoj pripadnosti itd. Autor ne navodi pored ostalog, značajnu činjenicu, da lučne fibule Kranja potječu samo iz istočnogotskih i srednjoevropskih radionica, koje su dijelom alamanske. Langobardski nakit sačinjavaju uglavnom brojne pločaste i »S« fibule, nekoliko ptičjih fibula i ukosnica (od kojih je jedna vanredno luksuzno radena), naušnice s kockom i s poliedrom, prstenje, te različni đerdani i narukvice sa zrnima od paste, stakla, millefiori, almandina, kalcedona, gorskog kristala, kosti, roga, jantara i dr. K tome postoji i više bizantskih kopča i okova od srebra, predica od gorskog kristala, ima tekstila protkanog zlatnim nitima, toaletnog pribora, importirano nomadsko metalno ogledalo itd. Upadljiv je golem broj koštanih češljeva, dijelom bogato ukrašenih ornamentom, figuralnim i scenskim prikazima i sl.; k tome grob obrtnika s alatom za izradbu češljeva potvrđuje postojanje takovih radionica. Broj muških grobova relativno je manji od ženskih, a samo njih 7 sadrži oružje; ističe se, uz ostalo, nekoliko doista kvalitetnih primjeraka langobardskog oružja, posebice jedna vanredno tauširana spata itd. Sve to autor nije uzeo u obzir. d) Za starije predlangobardske grobove smatra autor, da su oni alamanski, ali bez obrazloženja i bez citata odakle je taj podatak uzeo; tako neupućeni čitalac može pretpostaviti, da je to lično autorovo mišljenje. Istini za volju ukazujemo na rad pokojnog arheologa Zeissa, koji je već prije trideset godina upozorio na smještaj alamanskog živilja po želji Teoderika 506. ili 507. g. u te krajeve i naveo nekoliko lučnih fibula iz Šmidova ženskog groba 11 u Kranju s alamanskim paralelama (H. Zeiss, *Germania*, 14, 1930, str. 21—23, sl. 5 = W. Šmid, *Jahrb. f. Altertumskunde*, I, 1907, sl. 11. Taj Zeissov rad naveden je doduše u autorovoj bilješci 84 samo kao naslov bez točnijeg citata, ali se ta bilješka ne odnosi na Kranj; za sam Kranj autor navodi u svojoj bilješci 82 jedino spomenuti izvještaj Šmidov, ne spominjući u svojim inače doista opsežnim bilješkama veoma važan izvještaj J. Zmauca, *Jahrb. d. Zentral-Kommission*, N. F. II, 1904, str. 254 i d., kao i ostalu potrebnu literaturu o Kranju izašlu poslije Šmidova izvještaja.). Pored mogućih alamanskih grobova valja ukazati još na nesumnjivo istočnogotski nakit u predlangobardskim grobovima (A. Riegl, *Jahrb. d. Zentral-Kommission*, N. F. I, 1905, tab. III i sl. 207), što je svakako propustio autor navesti. Prisustvo Istočnih Gota u Kranju dokazuje, uz ostalo, npr. lučna fibula iz Kranja (sl. 47 dolje desno), koju je autor preuzeo od Riegla (sp. dj., tab. III, 7), radionički srodna s istočnogotskom fibulom iz Plavna kod Knina (sl. 41 dolje desno). U nekropoli Kranj je broj istočnogotskih i mogućih alamanskih elemenata, sudeći po nakitu, relativno malen u odnosu na statistiku langobardskih elemenata; langobardski grobovi su iz vremena možda već od poslije 546. g., a sigurno od 568. do poslije 600. g. Langobardski nakit može se povezati u radionički s pojedinim langobardskim nalazima iz Panonije (npr. Várpalota), ali u većoj mjeri ima paralela s ranijim langobardskim italjskim nakitom iz furlanskog središta u Čedadu (Cividale) (vidi J. Kastelic, 900 let Kranja, 1960, str. 41). U Kranju je postojala langobardska utvrda čedadskog vojvodstva barem do 610. ili 611. g., kada je stradao furlanski vojvoda Gizulf u bitci protiv Avara i Slavena, od kojih su se ovi potonji trajno naselili na Gorenskom. Pripominjem još i to, da izuzetno velik broj langobardskih grobova iz druge polovice 6. i ranog 7. st. (s velikim postotkom skeleta ženskog spola) dozvoljava iznimno opravdanost termina »kolonizacija« u slučaju naselja uz nekropolu Kranj. Ona predstavlja najveću dosad

otkrivenu langobardsku nekropolu uopće i u Srednjoj Evropi i u Italiji, približno je istovremena s najstarijom langobardskom nekropolom Italije, a to je San Giovanni u Čedadu, koja traje do oko 650. g., naprotiv valja datirati u prvu polovicu 7. st. čuvene nekropole Castel Trosino i Nocera Umbra u Srednjoj Italiji, dok drugoj polovici 7. st. pripadaju npr. nekropole Civezzano, Brescia, Lazise na sjeveru i Benevento na jugu Italije (S. Fuchs, MSF, 59, 1951, str. 12 i d.).

Autor je nabrojio još nekolicinu lokaliteta seobe naroda iz Slovenije (str. 29), spomenuvši, bez citata odakle je preuzeo podatak (vidi Jahrb. RGZM, 4, 1957, str. 140, sl. 14), objavljeni primjerak cikadnog nakita iz Drnova (sl. 50 gore), koji funkcionalno ne predstavlja fibulu već okov 5. st., tj. gotski relikv u antičkom Neviodunumu. Valja pripomenuti, da u Jugoslaviji postoji barem dvadesetak primjeraka nakita u obliku cikada (sp. dj., str. 156 i d.). Taj je nakit nesumnjivo barbarski, pripada 5. st., kako je to uvjerljivo dokazao H. Kühn (IPEK, 1935, str. 85 i d.); potpuno je proizvoljna autorova tvrdnja, da se takav nakit »ne mora uzeti kao izrazito varvarski« (str. 20). Od langobardskih nalaza Slovenije poznat je autoru samo još par »S« fibula iz Vača (sl. 49), što ih je u daleko preciznijem crtežu već odavna bio reproducirao nespomenuti B. Salin u svom poznatom djelu (Altgerman. Thierornamentik, 1904, sl. 185). Izostavio je dva langobardska grobna nalaza 6. st. s Dolenskog: jedan potječe s lokaliteta Vinji Vrh (srez Novo Mesto), drugi s lokaliteta Bela Cerkev, odakle je objavljen samo ukrašeni okov (vidi Die bildende Kunst in Österreich, 1956, str. 158, sl. 149), a o njima će biti govora na drugom mjestu. Također autoru nisu poznati neobjavljeni nalazi naušnica s kockom iz okolice Šmarjete i Moravča pri Sv. Križu na Dolenskom, nadalje iz Štajerske objavljeni srebrni primjerak iz Laške vasi pri Celju itd.

U međuvremenu je objavljena nekropola Bled I (J. Kastelic, Dela SAZU, 13, 1960), u kojoj je signifikantan uglavnom nakit 7. st. Autor je na lokalitet samo upozorio (str. 29), ali nije bio u mogućnosti koristiti navedenu publikaciju. Važan etnički element je u nekropoli Bled I onaj bezimni autohtoni romanizirani živalj, jer su Slaveni na tom tlu u 7. st. historijski, dakako, postojali, ali ih se još ne može arheološki determinirati. Potpuno je pogrešna hipoteza J. Korošca o navodnoj pripadnosti Bleda I Langobardima (Arheol. Vestnik, II, 2, 1951, str. 158 i d.; GZM, n. s. VII, 1952, str. 16), jer je samo jedna »S« fibula iz groba 210 iz Bleda langobardski nakit (paralele: Kranj, Šmidov grob 160 i Várpalota, grob 1 i grob 4b), dok ostali nakit ima dodirnih točaka s bajuvarskim i pojedinim alamanskim središtima, kao i s nakitom iz radionica s Blatnog jezera. Kako u muškim grobovima nekropole Bled I nema oružja, teško je moguće doista dokazati etnički Germane u toj nekropoli, iako se njih za Bled ponovo isticalo (J. Korošec, Zgod. Casop., VIII, 1954, str. 25 i d.). Specifičnost Bleda I predstavljaju naušnice s košaricom i naušnice s kockom, inače nakit dosta čest u germanskim grobovima. Taj nakit, međutim, ne mora biti rađen u germanskim radionicama i ne pojavljuje se kod nas samo u alpskoj oblasti, već i u drugim krajevima na našem tlu (npr. spomenuti zatvoreni grob kasnoantičkog obilježja iz Vrdolja u Hercegovini), što nam dokazuje i nedavno otkriveno groblje Rakovčani kod Prijedora na Sani. Autor nije u svojoj publikaciji vodio računa o rasprostranjenosti nakita, pa bi se to zorno moglo pratiti na kartama rasprostranjenosti, s kojima on ne operira. Naušnice s kockom, odnosno i one s poliedrom, nailazimo, bez obzira na navedena groblja, razasute u Istri, Kranjskoj i Koruškoj, a ponegdje na lokalitetima od Štajerske kroz Posavinu u sjevernu Bosnu i u Srijem; luksuzno izradene primjerke s poliedrom susreće se češće na panonsko-podunavskim lokalitetima. Odvelo bi nas predaleko spominjati ovdje nalazišta s pojedinostima, pa samo mimogred ukazujemo na tu potrebu budućih razmatranja, koja iziskuju kartiranje nalaza. Sagledamo li sveukupno naše napomene o tom nakitu, ograničit ćemo se ovdje na tvrdnju, da pored utjecaja germanskih radionica nakita, valja nesumnjivo voditi računa o radionicama autohtonog živilja iz vremena barbarizirane antike, koje su djelovale sve do 7. stoljeće.

U svojem uvodnom pasusu trećeg poglavlja (str. 50), posvećenog materijalu Panonske nizine, autor reproducira svoju kartu o rasprostranjenosti Gepida, Herula i Langobarda u 6. st. Neupućeni čitalac dobit će potpuno iskrivljenu

predobu o smještaju Gepida u međurječju Drave—Dunava i Save, koji sežu na toj karti u savsko-dravskom međurječju na zapad gotovo do meridijana Zagreba, iako je zapravo kao najzapadnija međa njihova boravka u tim krajevima moguće približno meridijan Osijeka. Središte Gepida bilo je u Banatu i u Transilvaniji, a njihov boravak u Srijemu (Pannonia Sirmiensis) bio je dijelom ometan istočnogotskim vladanjem. Provincija Savia sa Sisciom nije bila naprotiv obuhvaćena od Gepida, premda autor suprotno ističe bez obrazloženja (str. 35). Sve su to dobro poznate činjenice. U istom pasusu autor se ponajviše bavi historijskim podacima u vezi s njemu omiljenim Herulima. Iako se baš Herule u Srijemu, ali i van njega, ne može arheološki determinirati, autor nastoji niz značajnih lokaliteta u istočnom Srijemu pripisati njima bez arheološke argumentacije, jer historijski moguće kratkotrajan boravak Herula u jugoistočnom kutu Srijema početkom 6. st. još uvijek ne pruža autentičan dokaz, da nalazi s tih lokaliteta nisu gepidski ili dijelom istočnogotski. To vrijedi prvenstveno za kneževski grob iz okolice Batajnice, u kojemu je šljem tipa Baldenheim zacijelo import iz istočnogotske Italije, dok je sam grob gepidski, sudeći po ostalom grobnom inventaru i po jasnim historijskim podacima (Situla, 2, 1957, str. 24 i d.). Herulska hipoteza je proizvodna i po riječima samog autora »stoji u kontradikciji sa lokalitetima na kojima je nadjen isti tip šljema« (str. 31), pa ne treba o njoj dalje raspravljati. Istočnogotska pripadnost tog kneževskog groba je i zato manje vjerojatna, jer se po današnjem stanju istraživanja može tvrditi, da su Istočni i Zapadni Goti samo izuzetno, za razliku od Gepida, Alamana, Franaka itd., običavali shranjivati mrtvacu-ratnika s oružjem; to vrijedi za boravak Gota na Apeninskom i Pirinejskom poluotoku, a također i za Galiju (izuzevši kneževski grob Pouan, vidi E. Salin, Gallia, XIV, 1, 1956, str. 75). Ovo želimo pripomenuti uz ostale (n. sp. mj.) iznesene argumente.

Gotovo svi daljni lokaliteti iz Srijema registrirani su već u literaturi. Nisu još objavljeni (str. 32) novootkriveni grobovi s Kormadina (26 grobova) kod Jakova, odnosno Surčina (Narodni muzej Zemun). Po našem mišljenju je to groblje gepidsko (a ne herulsko) i pripada 6. st., što smo već tvrdili 1957. g. (sp. dj., str. 50, 54, 50) pri objavi izbora prijašnjih nalaza (Arheološki muzej Zagreb) s tog značajnog lokaliteta. Deformacija kormadinskih lubanja također je tipična pojava u gepidskim grobovima (vidi J. Werner, Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches, 1956, str. 15). Neobjavljeni grobovi dozvoljavaju uže datiranje od 535. do 567. g., kada su opet Gepidi vladali u Srijemu; lučne fibule (grob 5 i grob 13) analogne su gepidskim primjercima u Mađarskoj (npr. Bökeny-Mindszent, vidi J. Hampel, Alterthümer itd., III, 1905, tab. 56, 7, 10), veća fibula (grob 13) donekle je slična tipološki Kühnovu tipu Hahnheim, a to je vrijeme oko 550. g., kada počinje III. skupina Wernerovog kronološkog sistema (vidi H. Kühn, Die german. Bügelfibeln itd., 1940, str. 151 i d.; J. Werner, Münzdatierte austrasische Grabfunde, 1955, str. 39, tab. 4 A, 1, 2). Jednosječni mačevi (Situla, 2, 1957, str. 34, sl. 83, 84) i trokrilne strelice (grob 2) indiciraju barem kontakt s Avarima. Nekropola Kormadin bit će naskoro objavljena (zahvaljujemo D. Dimitrijević, Zemun, na podacima iz njezina rukopisa). Iz sela Surčin postoji još nekoliko neobjavljenih primjeraka oružja i nakita, što ih je autor izostavio, nadalje germanska keramika (Vojvodanski muzej Novi Sad i Arheološki muzej Zagreb). To su također nalazi iz gepidskih grobova, moguće da dijelom pripadaju nekropoli s Kormadina. — Poznatu veliku lučnu fibulu iz Sr. Karlovaca, s položaja Rovine (sl. 65) smatramo gepidskom, iako ona može biti i istočnogotski nakit, izrađena je od srebra, a ne od bronce, i to po svojem spiralno komponiranom ornamentu vjerojatno u kasnom 5. st.; potječe iz većeg uništenog groblja u sjevernom Srijemu na Dunavu, pa njezino pripisivanje Herulima ne možemo smatrati ni realnim ni opravdanim. Tipološki je veoma važan također često spominjani istočnogotski luksuzan nalaz ženskog groba iz Zemuna (sl. 54), zbog tipoloških osobitosti na obim pontsko-podunavskim lučnim fibulama iz sredine ili druge polovice 5. st., što se na sličnim fibulama na Krimu mogu doduše pratiti i u prvoj polovici 6. st. Autor to nije uzeo u obzir, nabacivši za zemunski nalaz (str. 31) netočan podatak o postojanju tobože samo jedne fibule, iako se radi o sačuvanom paru, kojeg je autor zaboravio atribuirati i datirati. Također nije naveo gdje je objavljena spata iz Zemuna, za koju nije potvrđeno, da je nađena na istom polo-

žaju sa spomenutim ženskim grobom, a prema novijem stanju istraživanja veoma je vjerojatno, da ovo oružje potječe iz gepidskog groba. — Od brojnih nalaza seobe naroda iz Novih Banovaca popisao je autor po literaturi više njih (str. 31—32), ali je trebao upozoriti na mogućnost postojanja radionice nakita u ovom čuvenom dunavskom kastelu Burgenae, našto ukazuju, uz ostalo, dva loše lijevana i nedovršena primjerka fibula (Situla 2, 1957, tab. XVI, 43, 48). — Ni za zlatnu kopču 5. st. iz Neština (sl. 67) autor ne donosi uobičajeni citat literature, u kojoj je ona već prije objavljena.

Od novootkrivenih nalaza u Srijemu, valja posebice upozoriti na par većih lučnih fibula iz ženskog groba u Sr. Mitrovici (str. 33, sl. 66 sredina), za koje autor pogrešno tvrdi, da navodno imaju masku na nozi, jer se tu radi o pravom završetku noge u obliku životinjske glave, analogno onoj na spomenutoj fibuli iz Rovina. Mitrovačke fibule autor uopće ne datira i zadovoljava se samo s konstatacijom, da su germanske. Kako se tu radi o veoma značajnom novom nalazu, valja autorove preopćenite podatke ovdje nadopuniti. Prema našem mišljenju su te bogatim spiralno komponiranim rovašnim ornamentom i almandinima ukrašene fibule iz Sr. Mitrovice tipološki najbliže fibulama istočnogotskog zatvorenog ženskog groba iz Domolospuszte, datiranog u vrijeme oko polovice 5. st. (J. Dombay, A Janus Pannonius Múzeum Évk., 1956, str. 104 i d., 128, tab. XVII—XX), te fibuli iz češće spominjanog groba u Bregovu (Beregszász), datiranog u drugu polovicu 5. st., tj. najkasnije do blizu 500. g. (A. Alföldi, Arch. Hung., IX, 1952, sl. 14; G. Thiry, IPEK, 1955, str. 74). Tom vremenu pripadaju i kvalitetno rađeni tipološki srodni primjerci lučnih fibula iz Beograd-Ostružnice (M. Tatić, Zbornik Nar. muz., I, 1958, str. 169, sl. 1), iako im je dekor drugačije varijiran. Mitrovačkim fibulama je radionički po stilskim značajkama znatno bliža spomenuta fibula iz Rovina, koju datiramo u kasno 5. st. ili oko 500. g., ali ona tipološki ne pripada 6. st., kako je autor datirao tu fibulu (str. 32); isto vrijedi za fibule iz Pećinske Rike u Bosni (str. 21, sl. 27) i za analogne fibule s lokaliteta Reka Devnija u Bugarskoj (str. 16, sl. 2). Sve to su fibule s izrazito spiralnim dekorom iz vremena kasnijeg 5. st. ili oko 500. g., još bez motiva pletenice, a one su vjerojatno mogle biti u upotrebi, ne samo na balkanskom tlu, sve do u ranije 6. st. Nije opravdano datirati sve te fibule samo u 6. st., kako je to simpliciistički uradio autor ili ih uopće ne datirati, što smo morali učiti pri novom značajnom nalazu iz Sr. Mitrovice. Fibule iz tog groba su nakit druge polovice 5. st., rađene prije 500. g., one mogu biti gepidske ili istočnogotske pripadnosti. Na tlu Sirmiuma je po svoj prilici terminus a quo za taj ženski grob s navedenim fibulama 473. g., ali je kao terminus post quem za sahranu moguće čak i ranije 6. st. Tada se tek pojavljuje ornament pletenice na glavi fibula, kako se to razabira na prekrasnim primjercima iz blaga Reggjo Emilia (vidi M. Degani-J. Werner, Il tesoro romano barbarico di Reggjo Emilia, 1959, str. 10, tab. XVII); taj se motiv primjenjuje po prvi puta na lučnim fibulama Istočnih Gota nakon njihovog dolaska u Italiju, tj. poslije 495. g.

Autor spominje iz Srijema nedavno otkriveni nalaz germanske keramike iz Obreža (str. 32), ali je izostavio novootkrivenu tipično gepidsku keramiku iz Sr. Mitrovice i iz Kuzmina (Muzej u Sr. Mitrovici). — U ovdje recenziranoj publikaciji navode se češće numizmatički podaci, što smatramo veoma korisnim autorovim nastojanjem. Glede gepidskog novca Kunimundova, kovanog u Sirmiumu, ukazuje on (str. 35) na važan rad J. Brunšmida (Strena Buliciana, 1924, str. 681 i d.); znatno više podataka sadrži Stefanova publikacija o sirmijskoj kovnici za Istočnih Gota i Gepida (F. Stefan, Die Münzstätte Sirmium itd., 1925). U vezi s numizmatičkim nalazima upozoravam još na barem dva primjerka zlatnih trienta langobardske pripadnosti iz Osijeka, na kojima je carski lik (Justinianov?) prestiliziran u obliku ptice grabilice (usmeni podatak F. Stefan, Hamburg 1958). U Osijeku je nađena osim toga jedna veoma rana brončana fibula s trorogom glavom, najkasnije vjerojatno iz 4. st., koju je autor previdio, iako on donosi veoma sličan primjerak iz Banata (sl. 76 druga lijevo). To su oblici nakita barbarizirane antike, a njegovi nosioci mogu biti i Germani carskog vremena. — Nalazi iz Siska, što ih spominje autor, iz vremena seobe naroda, prikazani su najsumarnije po literaturi, i to nepotpuno. Već smo naprijed upozorili na to, da je on previdio postojanje tipične langobardske fibule iz Siska,

kao i zlatne naušnice s košaricom; zanimljivu jabučicu mača iz Siska objavio je osim toga B. Salin (sp. dj., sl. 257) itd. Napominjemo, da iz Siska postoji još niz neobjavljenih nalaza, što autoru nisu bili poznati, uglavnom su oni istočnogotski nakit 5. i 6. st., uz jedan tipično langobardski okov 6. st. Svi ti objavljeni i neobjavljeni nalazi pružaju, sagledani sveukupno, korisne arheološke podatke za 5. i 6. st. o antičkom emporiju Siscia, koji je ostao nerazoren sve do dolaska Avara i Slavena oko 600. g.

Opširnije se autor pozabavio nalazima seobe naroda iz Banata, upozorio je na u inozemstvu nezapaženu zlatnu apliku s dunavskog otoka Sapaja kod Banatske Palanke (str. 37, sl. 76 desno), ali ona nije ukrašena almandinima, već navodno crvenim emajlom (podatak R. Rašajski, Vršac). Rana lučna fibula od bronce s trorogom glavom (str. 37, sl. 76 druga lijevo) ne potječe s otoka Sapaja, već s položaja Karaula kod Pančeva (podatak R. Rašajski, Vršac). Već smo istaknuli, da je to carskodoban nalaz nakita, raden pod utjecajem barbarizirane provincijalne antike u 4. st., ako ne i ranije. Možda bi trebalo pripisati Vandalima, pored u mađarskoj literaturi spominjanog slučajnog nalaza ostruge sa Sapaje (sl. 76 lijevo), također i zlatno blago druge polovice 4. st., nađeno još prošlog stoljeća u Starčevu (R. Noll, Vom Altertum zum Mittelalter, 1958, str. 59), s barbariziranom patvorinom solidusa Konstantina Velikog kao najkasnijim novcem. Točno je autor atribuirao u inozemnoj literaturi nepoznatu doista ranu pontsko-podunavsku lučnu fibulu od lijevanog srebra s lokaliteta Šurjan (str. 38, sl. 82) na Tamišu, koja je donekle slična jednoj minijaturnoj lučnoj fibuli od srebrnog lima iz Novih Banovaca u Srijemu (J. Brunšmid, Vjesnik, n. s. VIII, 1905, str. 212, sl. 52, 1) i ranija je od srebrne lučne fibule iz Rakovca (sl. 65) u Srijemu, zbog rombično proširenog završetka nožice na šurjanskoj fibuli završnog 4. st. Autor navodi doduše još nekoliko fibula tog vremena iz susjedne Rumunjske (str. 38), ali nije uočio to, da najvažniju paralelu za šurjansku fibulu predstavlja srebrna fibula iz blaga Tekeröpatak u Transilvaniji, datirana s 3 jedva rabljena u Trieru kovana solidusa Gracijanova (umro 383. g.) u kasno 4. st. (Z. Székely, Folia Arch., V, 1945, str. 95 i d., tab. I, 1; II, 1; J. Werner, Die Fibeln d. Sammlung Diergardt, 1961, str. 26). Jedino bi u ovom slučaju mogli doći u obzir i Zapadni Goti, dok su ostali nalazi lučnih fibula od lima u Jugoslaviji uglavnom svi istočnogotski; valja imati u vidu činjenicu, da je inače pri tom nakitu teško moguće prema tipološkom kriteriju razlikovati zapadnogotske od istočnogotskih fibula u Podunavlju. Osim toga je autor mogao naći analogije šurjanskoj fibuli opet u Transilvaniji, i to primjerke od srebra iz Kluža (Cluj) (K. Horedt, Untersuch. z. Frühgesch. Siebenbürgens, 1958, sl. 21), nadalje primjerke od bronce u poznatoj zapadnogotskoj nekropoli Sintana de Mureș (Maros-Szentanna) (E. Brenner, 7. BRGK, 1912, str. 264, sl. 2) itd. — Orlovsku kopču iz Kovina (str. 37) navodi autor opet bez potrebnog citata literature u kojoj je ta kopča, kao i drugi primjerak nepoznatog nalazišta, već prije bila objavljena. Na svojoj slici 77 autor je za obe orlovske kopče stavio zajednički lokalitet Kovin, što je netočno. Nadalje on spominje nekolicinu nalaza iz rumunjskog Banata po literaturi, ali se u tom slučaju moglo ukazati i na prekrasnu rovašenom tehnikom ukrašenu četvrtastu kopču od pozlaćenog srebra, navodno s lokaliteta Varadia (A. Götze, Gotische Schnallen, 1907, str. 27, sl. 26). — U nekropoli s položaja Mečka kod Aradca vidi autor (str. 37—38) tobože germanske grobove; po našem mišljenju to nije točno, jer glavnina od devedesetak istraženih grobova pripada ranijem 7. st., tj. vremenu prvog avarskoga kaganata (Opuscula Archaeologica, III, 1958, str. 12; materijal objavio S. Nad, Rad VM, 8, 1959, str. 45—101, napose tab. I—IV, VIII, XIII—XVI, XXI—XXVII itd.). Jedino slučajni nalaz ukrašene predice s nešačuvanim trnom (sl. 78, bilj. 116) potječe od velike kopče (četvrtaste ili orlovske?) iz uništenog gepidskog groba na položaju ove avarske nekropole. Autor je također upeo među germanske lokalitete iz Banata dva značajna nalaza iz konjaničkih grobova, jedan s dobro poznatog lokaliteta Felnac (Fönlak) i drugi s lokaliteta Novi Kneževac, o kojima će biti još govora.

Bačka je u literaturi poznata po nekolicini veoma značajnih pretežno ženskih grobnih nalaza, koji su gotovo svi u toj knjizi uzeti u obzir (str. 40—41). Autor je najtočnije prikazao nalaz Zmajevu s pravilnim datiranjem u kasnije 5. st. Neprilika je za čitaoca samo u tome, da je, čini se, pri štampanju nastala

pomutnja u slikama sa Zmajevom (zapravo sl. 85 predstavlja dio tog nalaza, a ne sl. 90). Također su klišeji zamijenjeni u štampi u slučaju pozlaćene brončane fibule iz okolice Subotice (sl. 95) i zlatne okovice Atilina vremena iz Zmajevca u Baranji (sl. 94). Valja prigovoriti autoru, da je propustio datirati sve ostale nalaze iz Bačke, osim Zmajeva, a Karavukovo je pogrešno vremenski opredijelio u 6. st. Vremenska determinanta izgledala bi po našem mišljenju dakle ovako: Najraniji je grob iz Karavukova, datiran od 445. do 454. g. (vidi niže), on je istočnogotski ili hunski, a svakako je hunskodoban; iz vremena poslije 450. g. je istočnogotski grob iz Koluta s velikim fibulama od srebrnog lima (sl. 93); grobovi iz Bačkog Monoštora (sl. 92) pripadaju drugoj polovici 5. st., kao i spomenuti grob iz Zmajeva; subotički gepidski grob (sl. 95) je najkasniji od svih tih bačkih lokaliteta, jer fibula pripada završnom 5. st. ili ranom 6. st. Zlatne naušnice groba iz Kule daleko su mlađe, njih valja datirati u rano 7. st. (pripadaju nakitnom krugu tzv. tipa Szent Endre) i ne može ih se pripisati germanskom već avarskom grobu. Ovi su netom navedeni grobovi — osim onoga iz Kule — većinom istočnogotski, gepidski su, pored subotičkog, još neobjavljeni nalazi iz Nadrljana na Tisi. Inače je u Bačkoj, slično kao i u Srijemu, gdjekad teško moguće diferencirati jedne od drugih. Groblje u Bačkom Monošturu sadrži pored jaziških i germanske grobove (M. Párducz, Acta Arch. Hung., 11, 1959, str. 321 i d.), koje se htjelo pripisati Gepidima (M. Párducz, Arch. Hung., XXX, 1950, str. 122); s naše strane smo ukazivali na vjerojatnu istočnogotsku pripadnost tih grobova (Jahrb. RGZM, 4, 1957, str. 156), što je prihvatio i autor (str. 40). Novija se literatura uglavnom pridržava ove potonje atribucije s opravdanim insistiranjem na datiranju tih monoštorskih grobova u drugu polovicu 5. st. (J. Werner, Slov. Arch., VII, 2, 1959, str. 429, fig. 7), a također je Csallány u svojoj novoj niže citiranoj velikoj publikaciji o Gepidima isključio Bački Monoštor iz popisa gepidskih lokaliteta na tlu među Dunavom i Tisom. Znameniti ženski grob iz Karavukova, poznat u literaturi pod mađarskim nazivom Bácsordas, jasno je datiran izvršno sačuvanim i jedva rabljenim solidusom Teodozija II (408.—450.), koji je kovan 443. g. (J. Werner, Münzdatierte austrasische Grabfunde, 1955, str. 52, bilj. 5 s literaturom; J. Dombay, sp. dj., str. 128; L. Huszár, Acta Arch. Hung., 5, 1954, str. 66), a ne, kako to tvrdi autor (str. 40), zlatnikom cara Anastazija (491.—518.). Nije shvatljivo gdje je autor našao podatke o Anastaziju i datiranju Karavukova u 6. st., svakako taj ne postoji ni u onoj brojnoj literaturi, što je on nabraja u svojoj bilješci 150. Luksuzno radena kopča (sl. 88) je najznačajniji nakit iz groba u Karavukovu i prema toj kopči nazvana je čitava skupina radionički srodnog nakita s rovašenim spiralnim ornamentom na kopčama i fibulama (tzv. skupina Bácsordas) iz pretežno podunavskih nalaza druge polovice 5. st., obično pripisanih Istočnim Gotima od poslije 443. g. do njihova odlaska u Italiju 489. g. (J. Werner, n. sp. mj.; H. Bott, Reinecke Festschrift, 1950, str. 28; J. Dombay, n. sp. mj.; J. Werner, Slov. Arch., VII, 2, 1959, str. 424, 431, bilj. 26 itd.). Nedavno je Csallány u svojem opsežnom djelu o Gepidima (Arch. Denkmäler d. Gepiden itd., Arch. Hung., XXXVIII, 1961, str. 250, 358, 340) pripisao nalaz Karavukovo ostavštini zadnjeg desetljeća (443.—454. g.) vladanja Huna u Panonskoj nizini. Autor nabraja ostali inventar nalaza Karavukovo i dijelom ga reproducira (sl. 89); uočio je važnost spomenute kopče (sl. 88) i spominje za nju neke analogije (navedena je kopča iz Košica, ali taj grad ne leži u Moravskoj, već na istočnom rubu Slovačke, blizu današnje mede ČSR—SSSR). Slučaj važnog nalaza Karavukovo morali smo u našim kritičkim glossama staviti na pravo mjesto.

Iz Baranje (str. 41) registriran je gotovo čitav postojeći materijal prema literaturi, i to s točnim podacima i korektnim datiranjem nalazišta Zmajevca (sl. 94), Batina (sl. 96), Beli Manastir (sl. 97) itd. Izostavljena je neobjavljena srebrna fibula kasnog 4. st. s antičkog groblja na Dragojlovom brijegu kod Kneževih Vinograda, približno analogna paru ranih fibula iz Batine (sl. 96). Ovdje bi trebalo jedino prigovoriti tome, da je uz bilješku 157, u kojoj se citira publikacija odakle su preuzeti podaci iz jugoslavenske Baranje, autor priklopio neposredno u istoj bilješci navode u dužini od 75 redova petita iz različite literature ponajviše o lokalitetima Mađarske, i to počevši s Potisjem, iako to nema više veze s Baranjom. Kad je već autor želio svu tu literaturu (str. 59—60) nabrajati,

tađ je barem bilo uputno donijeti za to posebnu bilješku ili više njih s odgovarajućim tekstom, a ne pripisati istu literaturu jednostavno baranjskim nalazima uz lučnu fibulu od srebrnog lima iz Belog Manastira, što zapravo dovodi neupućenog čitaoca u zabunu, pa i stručnjak ne razumije pravu svrhu ovakova nizanja literature.

Medu materijalom seobe naroda iz Jugoslavije postoji i niz tzv. pontsko-podunavskih lučnih fibula od srebrnoga lima, što ih je autor prema svojim mogućnostima nastojao registrirati. Gotovo sve su one već od prije u literaturi poznate, osim šurjanske od srebra (sl. 82) i sapajske od bronce (sl. 76), a uz njih bi se moglo pribrojiti još nekoliko autoru nepoznatih primjeraka s različitim lokalitetu u Hrvatskoj. Autor je uočio važnost tih specifičnih limenih fibula, podijelivši ih prema njihovoj veličini u divovske, srednje i minijature (str. 20). Za divovsku fibulu iz Grocke (str. 20, sl. 20) na Dunavu tvrdi da pripada završetku 4. i početku 5. st., poput šurjanske (str. 38) — iako je šurjanska po našem mišljenju sigurno znatno ranija od one iz Grocke. Divovski par fibula iz Iloka (str. 33, sl. 68) na Dunavu, dug poput fibule iz Grocke, datirao je autor naprotiv u završno 5. st., nadalje velike fibule iz Mominog Broda (str. 16—17, sl. 6) u Bugarskoj začudo opet u početak 5. st. Veće primjerke iz Siska (str. 34, sl. 70), Koluta (str. 41, sl. 95) i Perjamoša (str. 38, sl. 84) u rumunjskom Banatu uopće nisu datirane itd. Autorovu očitu nekonzistentnost pri datiranju, napose u slučaju relacije Grocka—Ilok, valja bezuvjetno ispraviti. Sve veće i pogotovu divovske limene fibule tog tipa u Podunavlju treba nesumnjivo datirati u vrijeme oko 450. g., odnosno do u drugu polovicu 5. st., što vrijedi ne samo za Grocku, Ilok, Momin Brod, Perjamoš, Kolut, Beli Manastir, Sisak itd., već i za druge ovdje nespomenute podunavske nalaze. Išlo bi predaleko zadržati se u našim glosama još na ostalim tipološkim razmatranjima o varijantama oblika nožice i o ukrasu takovih fibula, nadalje na osobitostima pontsko-krimskog, podunavskog i pirinejskog radioničkog središta takova nakita, ali barem ono što smo spomenuli bilo je potrebno navesti. Inači bi lučne fibule 5. st. zaslužile na drugom mjestu obradbu u posebnoj studiji.

Valja se još u našim glosama posebice osvrnuti na ekskurs o Avarima (str. 42, 44) uklopljen između dva kratka paragrafa, od kojih jedan (str. 41—42) sadrži nešto historijskih podataka o Vandalima, a drugi (str. 44—45) se opet vraća na hunsko vrijeme s nizom enigmatičnih imena naroda, kao što su Amiluziri, Itimari, Tonozuri, Boisci i dr. Zašto je smješten ekskurs o Avarima — oni se ne pojavljuju u našem Podunavlju prije druge polovice 6. st. — među ova dva gotovo suvišna paragrafa o barem dva stoljeća ranijem zbivanju, nije razumljivo, pa takav raspored na preskok može neupućenom čitaocu stvoriti zbrku. O Avarima donosi autor samo nekolicinu historijskih podataka za 6. st., začudo bez ikakove dokumentacije iz literature. Avarsko se prodiranje nastavlja, kao što je poznato, u 7. st. na balkanskom tlu, a taj se proces avarskog osvajanja u jugoistočnoj Evropi, odnosno i na našem tlu, može pratiti po određenom arheološkom materijalu završnog 6. i 7. st. Autorova skepsa nije opravdana, jer se i na jugoslavenskom teritoriju zrcali to zbivanje u arheološki odredivom horizontu nalaza, s kojim je povezana historijski i seoba Južnih Slavena, premda je ovu potonju prilično teško arheološki sigurno fiksirati (vidi *Opuscula Archaeologica*, III, 1958, str. 4 i d., 10 i d., s glavnom literaturom, tab. I—XVIII). Pogrešna je autorova tvrdnja, da bi bizantski novac iz grobova potjecao samo iz 7. st., i to navodno u većini slučajeva iz druge polovice 7. st. (str. 44). Već je D. Csallány (*Acta Arch. Hung.*, 2, 1952, str. 235 i d.) registrirao — skupivši sve podatke o kolanju bizantskog novca avarskog vremena iz grobova i iz skupnih nalaza ponajviše u Karpatskoj kotlini — npr. baš za 6. st. i ranije 7. st. ne manje od 14 lokaliteta s Justinianom I, 5 lokaliteta s Justinom II, 6 lokaliteta s Mauricijem Tiberijem, 7 lokaliteta s Fokom i 12 lokaliteta s Heraklijem I i Heraklijem Konstantinom; posljednji je bizantski zlatnik avarskog vremena onaj Konstantina IV Pogonata iz kasnijeg 7. st. (sp. dj., str. 247). Csallányevi podaci pružaju nam svakako bitno drugačiju sliku od neargumentiranog navoda autora. U Panskoj nizini postoji nedjeljivi horizont kasnog 6. i ranog 7. st., obilježen, počevši od najranijeg Justinianovog zlatnika iz dobro poznatog ključnog nalaza

u konjaničkom grobu Kunágota s više grobova ranog 7. st. u Madarskoj, datiranih bizantskim novcem (Op. Arch., III, 1958, str. 9); tome se može pribrojiti grob iz Srpskog Krstura u Banatu sa zlatnikom Heraklija I (sp. dj., str. 12), konjanički grob iz Lovčenca u Bačkoj sa zlatnikom Heraklija I i Heraklija Konstantina (sp. dj., str. 13), dakle opet iz prve polovice 7. st. Za ostalih četrdesetak lokaliteta u Jugoslaviji pretežno iz ranijeg 7. st., upućujemo na gore navedenu raspravu, koja unosi barem nešto arheološke jasnoće u još uvijek »ne mnogo jasni VII vek južnoslovenske istorije« (str. 48). Radi ove arheološke jasnoće valja upozoriti još i na to, da je autor naveo nekolicinu arheoloških nalaza, što de facto nisu povezani s ostalim uglavnom germanskim materijalom, koji predstavlja arheološku osnovicu njegovoj knjizi. Pored već prije navedene keramike slične praškom tipu i problema određenih oblika lučnih fibula iz pontskih radionica, spomenutih s odgovarajućom literaturom ranije u slučaju Caričina Grada (vidi o tim fibulama sp. dj., str. 18, 21, 24 i d.), postoje još naušnice tipa okrenute piramide, npr. iz Kule (sl. 91), Rama (sl. 17), Vel. Kladuše (sl. 28) itd., što ih autor donosi samo kao »varvarske«; njih nikad nema u germanskim grobovima, jer pripadaju horizontu prvog avarskog kaganata u panonskom Podunavlju (sp. dj., str. 24), a poznato je, da su ih po bizantskim uzorima dijelom izrađivali putujući zlatari u ranom 7. st. (sp. dj., str. 9, 24). To dokazuje grob zlatara groblja Kunszentmárton (sp. dj., bilj. 42) s matricom za tiještenje baš takovih naušnica (sp. dj., bilj. 192). Znameniti je osamljeni grob zlatara s obale Moriša iz Felnaca (Fönlak), danas u rumunjskom Banatu, datiran poput prethodnog u prvu polovicu 7. st. (sp. dj., bilj. 41). Autor netočno obilježava taj felnački nalaz, govori naime o tobožnjoj »nekropoli... pretežno kestheljskog karaktera« (str. 39), iako se tim zastarjelim terminom ni prije nije obilježavalo tako rane grobove avarskog vremena. Nepostojanje nekropole u Felnacu izričito opisuje već J. Hampel (Alterthümer itd., II, 1905, str. 747). — Pri tumačenju zlatne garniture iz konjaničkog groba u Novom Kneževcu, kojom se autor potanje bavio zbog rijetkog bizantskog monograma 6. st. (str. 38, sl. 79—81), on je dobro uočio, da je to doista bizantski import, samo je ostavio otvoreno pitanje etničke pripadnosti jahača u tom grobu s riječima, da se tu radi o nekom »od varvarskih vodja u Banatu« (str. 38). Ovo se mišljenje razlikuje od autorove prijašnje atribucije tog groba navodno Gepidima ili Herulima (prema zapisniku autorova predavanja na II. Kongresu historičara FNRI u Antičkoj sekciji 24. XI. 1958. g. u Zagrebu). Prijašnje atribuiranje autora je krivo, jer se nigdje de facto ne nalazi takova ili slična bizantska garnitura u gepidskom ili čak herulskom grobu. Novija mu je atribucija neodređena, baš kao i u slučaju spomenutih naušnica tipa okrenute piramide, ali je ona ipak bliža istini. Valja jasno istaknuti, da bizantska garnitura tog barbarskog groba u Novom Kneževcu (sl. 79—81) pripada Avarinu prve polovice 7. st. i potječe iz vremena cvata prvog avarskog kaganata, odnosno starijeg horizonta avarsko-slavenske kulture. Za to postoje dovoljno precizne arheološke paralele u inozemnoj i u domaćoj literaturi (sp. dj., str. 10 i d., 20, tab. III, 1—9). U tom smislu bilo je potrebno dijelom ispraviti i dijelom nadopuniti autorovo tumačenje novokneževačkog nalaza.

Posljednje poglavlje (str. 46—48) sadrži, pored anegdote o Prisku iz Atilina vremena (ta je vjerojatno štamparskom pogreškom u bilješci 140 pripisana našem hamburškom referatu o avarskim nalazima 7. st. u Jugoslaviji, iako u referatu nema o anegdoti govora), još nekolicinu više ili manje poznatih podataka i razmatranja o pitanjima odnosa barbarskih naroda s Rimskim carstvom na limesu itd. U tom poglavlju nedostaju bilo kakovi zaključci na osnovu iznesenog arheološkog materijala s teritorija Jugoslavije, tako npr. s obzirom na gustoću lokaliteta, bilo prema historijskim pokrajinama, bilo prema današnjem administrativnom uređenju. Statistiku se nije uopće primijenilo u toj knjizi, nema u njoj autorovih karata rasprostranjenosti, ali se u tekstu reproducira četiri takove karte prema mađarskim autorima, koje su, dakako, nepotpune za jugoslavenski teritorij, pa ih se moglo barem nadopuniti. Preostale četiri historijske karte imaju svrhu prikaza kretanja naroda u tom dinamičkom zbivanju i mogu biti neupućenom od stanovite koristi, ako se korigira već navedenu netočnost o smještaju Gepida u savsko-dravskom međurječju (str. 30). Arheologa bi nesumnjivo u većoj mjeri zanimalo fiksiranje određenih horizontata po statistici

nalaza, i to će biti jedna od zadaća budućnosti arheologije seobe naroda u Jugoslaviji.

Ilustrativni materijal, što ga je autor sâm crtao po originalima ili fotografijama, prezentiran je u knjizi na neuobičajen način. Grafička slika rasporeda tih klišeja je nemirna i neujednačena, crteži ponekad iskrvljeni češće nisu dokumentarno točni i moglo bi se postaviti pitanje javnosti anonimnoj redakciji ove publikacije, da li ima smisla reproducirati u budućnosti arheološki materijal po fotografiranim crtežima? Valja zamjeriti autoru i redakciji znanstvenu nekorektnost, da nije u popisu slika (str. 68—69) navedeno odakle su, tj. po kojem ranijem autoru, preuzeti reproducirani crteži na dvadeset tabla, analogno tome, kako je to učinjeno samo u slučaju karata rasprostranjenosti. Od svog reproduciranog materijala, s preko stotinu reprodukcija, samo približno četrnaest reprodukcija su izvorne, dok je sve ostalo preuzeto iz literature.

Sagledamo li cjelokupno nastojanje autora, valja mu, usprkos mnogim i češće krupnim ispravcima, kao i nadopunama brojnih propusta manjeg ili većeg značaja, priznati njegov napor pri ne baš uvijek jednostavnom poslu prikupljanja i tumačenja arheoloških podataka, koji su zapravo služili kao osnovica našim glosama. Rad na arheologiji seobe naroda sâm je po sebi prilično složen, a bio je do nedavna kod nas relativno zanemaren, pa ovdje recenzirana publikacija predstavlja, kako smo već uvodno napomenuli, ispunjavanje postojeće praznine u domaćoj stručnoj literaturi. U tom smislu može ta publikacija koristiti onome tko želi dobiti kakav takav uvid u postojeći arheološki fondus seobe naroda iz Jugoslavije iz vremena prije seobe Južnih Slavena, iako arheološka slika stanja doista nije — pogotovu za Hrvatsku i Sloveniju — u Kovačevićevoj publikaciji ni potpuna ni znanstveno besprijekorna.

Dr. Zdenko Vinski

Dr. Rastislav Marić, Iz numizmatične zbirke Narodnog muzeja. Zbornik II. Narodnog muzeja 1958/59, Beograd 1960, pp. 191—224, table I do XIX.

Tretja objava akvizicij numizmatične zbirke Narodnega muzeja prinaša obilico bogatega gradiva, nabavljenega v zadnjih letih. Izstopa veliko število depojskih najdb, katere je kljub običajnim težkim okolišnim vendar uspelo vodstvu Narodnega muzeja v Beogradu rešiti pred raztresenjem in jih tako ohraniti znanosti.

Kdor dela na numizmatičnem področju, bo v prvi vrsti vesel dejstva, da je dr. Marić, kot pravi v uvodu, posamezne dele zbirke definitivno uredil in vpisal v inventarne knjige. Tako bo sedaj deloma težko dostopni material verjetno kmalu v celoti na razpolago strokovnim krogom, kar je bila vroča želja nas vseh.

V uvodu nam Marić posreduje podatke o številnem stanju zlatnikov, ki so z Vajfertovo in Ferrarijevo kolekcijo prišli pred časom v muzejsko zbirko. Dodaja tudi zadnje akvizicije, stanje ob prevzemu leta 1945 in sedanje stanje, kot je bilo v juniju 1959. Omenja tudi prvi rokopisni inventar Šafárika. Ta kuriozitetu nam je ohranila podatke o dvanajstih aureusih iz najdbe v Viminaciju, ki naj bi štela 102 aureusa, ki so kasneje prešli v državno blagajno. Zal sta od dvanajstih aureusov v današnji zbirki samo še dva.

Sledijo novejše akvizicije.

V prvem poglavju je opisanih 8 rimskih aureusov in solídov ter multipla Konstancija Gala. Ob teh kosih bi imel naslednje pripombe:

Navadni aureus Lucille bi bil prav malo zanimiv, ko ne bi bil kovan z žigoma, katerih odtisi so nam znani v zelo mnogih primerkih. Nekateri numizmatiki so te novce zaradi čestega pojavljanja osumili nepristnosti. Novci, kovani s temi žigi, ki so razpoznavni po majhni napaki v polju avera pod črko G in F ter drugih znakih na reveru, so se pojavili v prvi polovici tega stoletja v velikih količinah v Parizu. Če je provenienca našega primerka res zanesljiva, t. j. da je bil res najden v Rudniku, potem je tu dokaz za pristnost žigov. Nastane vprašanje, kako to, da je bilo izkovanih toliko novcev z enim parom žigov in da so ti kosi ohranjeni v tolikem številu. Seveda, kolikor namreč ne bi bilo mogoče zanesljivo ugotoviti najdišča, bi to lahko bil eden od kosov, ki so jih predvojni